

kezdve a hadsereg átszervezéséig, a közigazgatás centralizáltságával együtt - a kulturforradalomról már nem is szólva - Budapestre egy politikai indítású óriási bevándorlást eredményeztek. Van-e arról képünk, hogy ez a politikai, forradalmi, társadalmi indítású nagy váltás ma milyen népességgpolitikai következményekkel jár? Mert ez nyilvánvalóan nemcsak Budapest problémája, hanem az összes egyidőben szocialista forradalmat létrehozott ország fővárosának a problémája.

A másik, ami szintén mind az összes szocialista fővárosra jellemző, a szocialista iparosítás első időszakában kibontakozott extenzív iparfejlesztés és következménye. Például, a nők fokozott és a szakképzetlen munkaerő tömeges bevonása a termelésbe. Számomra a probléma a következő. Kiderült, hogy a fővárosokban - és ez alól Budapest sem kivétel, annál is inkább, mert tudatos iparfejlesztési politika folyik - legalábbis igyekszünk maximálisan ilyen irányba befolyásolni - az intenzivitás irányába hatnak az erőfeszítések. Ennek számos eredménye van. Nem hat-e csökkentően, gátlóan erre a tendenciára az annakidején óriási tömegméretekben beáramló szakképzetlen tömeg és a nőknek az óriási tömegfoglalkoztatottsága? A nők foglalkoztatottsága, ami elvi kérdés nálunk, számomra mégiscsak probléma, mert félok, hogy összes népességgpolitikai intézkedésünknek egyik hátulütője lehet, nem hat-e az intézkedés ellen a szakképzetlen nőknek ilyen tömegű munkábaállítása, amilyen Magyarországon, Budapesten jelenleg van?

Pontosabban a kérdésem az, hogy az 1950-es években a tömegesen alkalmazott nőket sikerült-e az adott helyzetben továbbfoglalkoztatni, vagy azért foglalkoztatjuk őket, mert életszínvonal-emelő tényező a reálbér, ami pedig a családok több tagjának keresetén nyugszik. Van-e elképzelésünk arról, hogy ez a többi szocialista országban milyen tendenciákat mutat?

A következő kérdésem, a mezőgazdaság szocialista átalakításával függ össze. Lehet-e - én elképzelem, hogy lehet - egy olyan mérleg felállítására adatunk, amely nyomonköveti azt, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakításában elért sikerek milyen arányban állnak Budapest népességének alakulásával, illetve a bevándorlás csökkenésével. Engem elsősorban az arány érdekelne. Nem tudom, hogy például Lengyelországban, ahol sokkal kisebb a mezőgazdaságban a szocialista szektor, az ottani kutatások, vagy az ottani eredmények - esetleges bizonyos negatív eredmények - bizonyítják-e ennek a tendenciának a valóságát?

HADHÁZI Gyula válasza a hozzászólásokra:

A hozzászólások egy részével kapcsolatban felvetett kérdések összefoglalása hálás feladatnak látszik, mert a vitában résztvevők nagyon világosan kifejezésre juttatták a városfejlesztésnél a gazdasági és a népesedéspolitikai célkitűzések kapcsolatát és gyakorlatilag is olyan kérdéseket vetettek fel, amelyek ebbe a témakörbe tartoznak.

Nehéz a felvetett kérdések más részére válaszolni jelen helyzetben azért, mert ezek további kutatásokat igényelnek. Éppen ezért, nem is vállalkozhatok arra, hogy a hozzászólások által érintett valamennyi kérdésben megalapozott véleményt mondjak, és így csak néhány észrevételre szorítkoznék.

Czétényi Piroska elvtársnő hozzászólását illetően, a magam részéről nagyon aktuálisnak tartom a műemlékvédelem szem előtt tartását a városépítés jelenlegi szakaszában. Különösen egy olyan szakaszban, amikor a lakásépítés egy része az előregedett városrészek lebontásával kapcsolódik össze. Ez nagyon szoros összefüggést jelent a gazdaságossággal is, hiszen ezekben az előregedett városrészekben rendkívül értékes közművesített területek vannak, amelyeknek a hatékony felhasználásáról nem szabad lemondani. Számításokat végeztek az új telepítések, a város beépítetlen területein létesítendő lakótelepek és a szanálással együttjáró lakásépítések bruttó költségeinek összehasonlítására. Ezeknek a számításoknak a nyomán az derül ki, hogy a szanálásokkal járó átmenetileg nagyobb építési költségeket a budapesti városrekonstrukciók során vállalni kell a gazdaságosabb területfelhasználás érdekében, ami végső soron a bruttó költségeknél megtakarítást eredményez. A tervezett újpesti, rákospalotai, vagy más városközpontok rekonstrukciója is ebbe a kategóriába tartozik. Itt nagy számban vannak olyan épületek, amelyeknek a felújítása, rendbehozatala már semmiképpen sem lehet gazdaságos. Lebontásukkal pedig jól közművesített, értékes területeket nyerhetünk. Az is igaz, hogy ezeken a területeken vannak műemlékek és műem-

lék jellegű épületek, amelyeknek megóvása, beillesztése a korszerű városképbe nagyon fontos feladata a várostervezésnek, és az építészetnek. Gazdaságosság szempontjából egyszerűbb lenne lebontani ezeket az épületeket. Emellett szólhatnak anyagi, technikai szempontok, de a műemlékvédelemmel kapcsolatos kötelezettségeinktől sem tekinthetünk el, amelyekért felelősek vagyunk az utókor nemzedéke előtt is.

Nagyon örülök annak, hogy Bora Gyula elvtárs hozzászólásában olyan témaköröket érintett, amelyekre én az előadásban nem tértem ki, de tulajdonképpen a népesedési politika egyes kérdései - amelyeket az előadásban is érintettem - nagyon szorosan gazdasági vonatkozásúak. A nemzetközi összehasonlításokat fogalmi és tartalmi eltérések rendkívüli mértékben zavarják. A népesedés és a demográfia nemzetközi összehasonlítása viszonylag könnyebben elvégezhető, mint más gazdasági és társadalmi jelenségeké. A Városi Statisztikusok Nemzetközi Szövetsége ennek megoldását programjába iktatta. Ma már nemcsak a meglévő nemzetközi statisztikai adatok összegyűjtését és kiadását tekintí feladatának, hanem a fogalmi egységesítést, illetve a statisztikai adatok tartalmának azonosítását is. A feladat nagyon bonyolult, hiszen ma is számos városra kiterjedő kiadvánnyal lehet találkozni, ahol a fogalmi eltérések egyáltalán nem kerültek rendezésre, és a felhasználók, tudományos kutatók számára félrevezetőek is lehetnek. Még a legegyszerűbbnek tűnő adatoknál is tartalmi eltérésekkel találkozhatunk. Például a telefonállomások számáról azt hihetnénk, hogy erre csak egyértelmű választ lehet adni. Kiderült, hogy nem, mert az állomások, átkapcsolós telefonok és más készülék-kombinációk különböző számbavételével találkozhatunk, ami jelentős eltéréseket eredményez az ellátottság összehasonlításánál. Nagy örömmel üdvözlöm ennek a felvetését. A magunk részéről - a statisztikusok részéről - a fogalmi és tartalmi egységesítésre törekszünk és ezt szorgalmazzuk a nemzetközi tudományos együttműködés keretei között.

A nagyvárosi agglomerációk fejlődéséről, illetőleg tendenciáiról néhány észrevett szeretnék még tenni a vitában elhangzottakkal kapcsolatban.

A gazdasági szektor magas aránya egyes nagyvárosokban részben az ország fejlődésének tendenciájából, jellegéből is fakad. Bora elvtárs említette, hogy ennek történelmi örökségei és hagyományai is vannak. Budapest esetében azt hiszem, hogy ez utóbbi legalább olyan sulyal esik latba, mint az elmúlt negyedszázad gazdaságpolitikai célkitűzéseinek érvényesítése. Gondolok itt a közlekedés centralizált voltára, amelynek kialakulása kifejezetten gazdasági tényezőkre vezethető vissza, továbbá arra a szerepkörre, amelyet Budapest a Monarchia idején töltött be politikai vonatkozásban. Többek között ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy Budapesten az akkori országhoz képest is egy relative nagyobb településegység és gazdasági koncentráció keletkezett.

A jövőt illetően említette Bora elvtárs, hogy bizonyos korlátozó intézkedések hozzájárulhatnak egy arányosabb területfejlesztés megvalósításához. A gazdaságirányítási rendszer reformja után alkalmazott eszközök közül meg kell keresni azokat, amelyek ilyen irányban eredményesen hatnak. Meggyőződésem, hogy adminisztratív intézkedések, mint a korábbi időszakban a budapesti letelepedések megállítására, vagy az utóbbi időszakban a budapesti iparkitelepítések nem hozhatnak alapvető változásokat. Az ipartelepek tervezett és folyamatban lévő kitelepítése strukturájában nem változtathatja olyan mértékben a budapesti ipar szerkezetét, ami a budapesti szelektív iparfejlesztési célkitűzések megvalósítását alapvetően megoldja. Kétségtelen, hogy ez az iparkitelepítés a városépítés céljainak szempontjából feltétlenül hasznos, végre kell hajtani, de szerkezetátalakító hatása csak korlátozott lehet. Az ipartelepítést és fejlesztést - véleményem szerint - erőteljesebben kellene a gazdaságirányítás központilag meghatározott eszközeivel befolyásolni. Alaposan átgondolt pénzügyi preferenciákkal, hitel- és telekpolitikával, és ugyanakkor a másik oldalon bizonyos korlátozó intézkedésekkel még nagyobb hatást gyakorolhatnánk a területi iparfejlesztésre. A jelenlegi gazdasági és pénzügyi ösztönzők - legalábbis én a magam részéről úgy tapasztalom - még nem eléggé összehangolt módon kerülnek alkalmazásra, hanem sokszor helyi megfontolások által vezérelve. Ezzel több tanulmány foglalkozott az utóbbi időben, többek között Bács-Kiskun megye iparfejlesztésével, és olyan ipartelepítési problémák kerültek felszínre, amelyek nem illenek bele az országos iparfejlesztési koncepciókba.

Egy másik fő kérdés, hogy részletesebben meg kellene határozni, illetve ki kellene dolgozni a budapesti szelektív iparfejlesztés fő irányvonalait. Az általános elvek megfogalmazásán túl még kevés történt. Az általános elvek ismeretesekek (a kommunális igények, munkaerőgazdálkodás stb. területi vonatkozásainak figyelembe vétele), de sokkal részletesebben, iparágmélységben kellene kidolgozni, és a területfejlesztési tervekkel összehangolni.

Nagyon köszönöm Nagy Ervin elvtárs hozzászólását és kiegészítését, amelyet a fővárosi közlekedés fejlődésével kapcsolatban tett. Különösen azért, mert az agglomeráció közlekedési helyzetének ilyen, vagy olyan alakulása alapvetően érintheti a fővárosi gazdasági ágazatok munkaerő ellátását. Itt most nemcsak a tömegközlekedésről van szó, hanem távolabb gondolva, a motorizáció szélesebb körű elterjedésével az úthálózat alapvető megújításáról is. A helsinki-i agglomeráció helyzetéről néhány tanulmány is ismert előtűnk, amelyben kiemelten szerepel a főváros és környékének közlekedésfejlesztési terve, szoros összefüggésbe hozva a város gazdasági fejlődésével. Ezekkel a kérdésekkel már ma is foglalkozni kell komplex módon, bár még elsősorban a tömegközlekedés az, aminek a megoldására törekszünk.

Ságvári Ágnes elvtársnő kérdései rendkívül figyelmet érdemelnek. Olyan kérdések vetődtek fel, amelyeknek a további kutatása nemcsak a közgazdászoknak, hanem a társadalomtudományok más ágazataival foglalkozóknak is feladatát képezi. A külföldi városokról, ezen belül a szocialista országok fővárosairól, sajnos, viszonylag kevés összehasonlítható és értékelhető statisztikai adattal rendelkezünk. A területi statisztika művelése az utóbbi évtizedben, pontosabban az utóbbi években nagyobb léptekkel haladt előre. Örömmel kell megállapítani, hogy a magyar kutatások, módszertani kidolgozások ezen a téren nem járnak az utolsó sorban. A magyar területi statisztikusok legutóbbi tudományos konferenciáján, a szocialista országok városi, illetve területi statisztikusai is részt vettek. Megismertünk olyan tervek és próbálkozásokat, amelyek számunkra is hasznosíthatók. Berlin esetében például városon belüli kisebb területegységek statisztikai megfigyeléséről is szóltak, Varsóról és Belgrádról eléggé részletes adatok állnak rendelkezésünkre, sőt elemzések is.

A következő kérdés a nők további foglalkoztatása és a népesedéspolitikai intézkedések közötti összhangra vonatkozott. A népesedéspolitikai intézkedéseknek nem célja a nők foglalkoztatottságának a háttérbe szorítása, sőt, a határozat hangsúlyozza azoknak a feltételeknek a megteremtését, amelyek a gyermekevelés terheit csökkenthetik, illetőleg a gyermekek bölcsődei, óvodai elhelyezését lehetővé teszik. A bölcsődés és óvodás koru gyermekek elhelyezésénél még nem értünk el olyan arányokat, ami szükséges lenne. Meggyőződésem, ha erőteljesebben érvényesül a lakásépítés komplexitása, ami a tervekben kiemelten szerepel, akkor a nők foglalkoztatásának lehetőségei tovább szélesedhetnek. Gazdasági és társadalmi szempontból indokolt és szükséges a nők munkavállalását elősegíteni.

A további kérdés az ipar intenzív és extenzív fejlesztésére és a termelészövetkezetek fejlődésének a bevándorlásokra gyakorolt hatására vonatkozott. Ezek az összefüggések számos statisztikai vizsgálat tárgyát képezik. Az általános mezőgazdasági összeírások eredményeinek értékelésére most kerül sor, amely alapján a mezőgazdasági munka termelékenysége, és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma és munkaideje pontosabban megállapítható. Erre a kérdésre és a termelészövetkezetek fejlődésére, az értékelések eredményeinek ismeretében részletesebb információkat kaphatunk, amelyek a kutatók rendelkezésére fognak állni.

Végezetül néhány következtetést szeretnék levonni az ülésen elhangzottakból.

Az egyik az, hogy a városok fejlődésének vannak törvényszerűségei és ezek megismerhetők. Ha ilyen törvényszerűségek vannak és ezek fellelhetők, akkor a városstervezésnél, a hosszútávú területfejlesztési tervek készítésénél ezeket a tapasztalatokat fel kell használni.

A másik általános megjegyzésem, hogy ezek objektív törvényszerűségek. A gazdasági és társadalmi élet általános fejlődésének törvényszerűségeiből következnek, tehát adminisztratív beavatkozással ezeket alapvetően nem lehet megváltoztatni, de fel kell használni. A tudományos tervezés feladata ezeknek a törvényszerűségeknek a helyi viszonyokra való alkalmazása, a társadalmi, gazdasági fejlődés szolgálatába állítása.

Nagyon világosan kiderült az elhangzottakból, hogy szoros az összefüggés a népesedéspolitika és a gazdaságpolitika között. Ebben a kapcsolatban az optimális arányok érvényesülése a társadalmi fejlődés céljainak elérését eredményezheti. Egyrészt azt, hogy az ember éljen a kor követelményeinek szintjén, másrészt, hogy a város, illetőleg jelen esetben a főváros, megfelelően töltsé be szerepét a településszerkezetben.

A FŐVÁROS SZEREPE AZ ORSZÁG GAZDASÁGI ÉLETÉBEN
(1945-1973)

I. A budapesti gazdaság fejlődése a felszabadulástól az első ötéves terv végéig

1. A helyreállítási periódus sajátos vonásai

A budapesti gazdaság második világháború utáni fejlődésének vizsgálatakor a következőkből célszerű kiindulni.

A háborús pusztítások, mind a termelő, mind a nem termelő szférában jelentékeny károkat okoztak, amelyeket súlyosbított az a körülmény, hogy a termelő berendezések jelentős hányadát, az ország arany és valuta tartalékainak megközelítően teljes egészét a visszavonuló fasiszták nyugatra szállították. A teljesen dezorganizált gazdasági helyzetben a 20-as évek elejéhez hasonló, de annál - ütemét tekintve - sokkal intenzívebb infláció nehezítette a gazdasági élet konszolidálását. Azonban kétségtelen az is, hogy az infláció-okozta felhalmozási tendenciák megkönnyítették a beruházási tevékenység megélénkítését, ezen keresztül az ország anyagi és társadalmi potenciáljának a helyreállítását.

A magyar helyreállítási periódus viszonylag rövid ideig tartott és már az első hároméves terv során befejeződött az ország újjáépítése, sőt a termelés néhány területén meghaladta az utolsó békeévek színvonalát.

Az ország gazdaságának területi szerkezetében a helyreállítási periódus alatt a háború előttihez viszonyítva jelentősebb módosulás nem következett be. Ebben az időszakban gyakorlatilag ujratermeltük azokat a területi aránytalanságokat, amelyek az ország gazdasági térszerkezetét a háború előtti periódusban jellemezték.

A helyreállítási periódusban az elsődleges cél a termelő berendezések haladéktalan felújítása és munkábaállítása volt, ily módon sem anyagi erő, sem idő nem állt rendelkezésre a megfélelő területi átcsoportosítások végrehajtásához.

A háborús évekhez viszonyítva azonban mérséklődött a népesség és a termelőerők budapesti koncentrációja, ami azzal függött össze, hogy a felszabadulás után a háborús események elől Budapestre áramlott népesség döntő hányada visszatért eredeti lakóhelyére.

Ennek az időszaknak területi változásaira áttekintő adat viszonylag kevesebb áll rendelkezésre, de annyi megállapítható, hogy 1949-ben az ország ipara a foglalkoztatott létszám alapján 51,3 %-ban, az állóeszközök bruttó értéke alapján 41,5 %-ban és a termelés alapján 34,8 %-ban koncentráltódott Budapestre. Az ipar nagyarányú budapesti koncentrációjának megváltoztatása az első ötéves terv megindulása kapcsán kezdett érezhetővé válni.

A népesség területi koncentrációja a háború előttihez képest tovább növekedett és a Budapesten élők aránya elérte a 16-17 %-ot. 1949-ben a főváros foglalkoztatottsági struktúrája nem sokban különbözött a háború előtti szerkezettől. Az ipar foglalkoztatta a keresők közel 40 %-át (39,2%), a szolgáltatások és közszolgálatok ágazatában dolgozott a keresők 23,1 %-a, az egyéb foglalkozásuk aránya pedig 15 %-ot ért el.

Viszonylag magas volt a kereskedelem foglalkoztatottak aránya (11,5%), ezt a szintet 1970-ig az ebben az ágazatban foglalkoztatottak aránya nem érte el. A közlekedésben dolgozott a budapesti keresők 6,4%-a, míg az építőipar a keresők 2,9 %-át foglalkoztatta. A fenti foglalkoztatottsági struktúra alapján levonható az a következtetés, hogy a primer, szekunder és terciér ágazatok alapvető arányai a korábbi évekhez képest nem módosultak és a helyreállítási periódusban Budapesten belül is gyakorlatilag a háború előtti strukturát termeltük újjá.

2. Az első ötéves terv időszaka

1950-ben Budapestet egyesítették elővárosaival, így létrejött a mai 22 kerületes főváros. Budapestnek - mint egységes fővárosnak - sulya, szerepe az ország gazdaságában ugrásszerűen megnőtt.